

УДК 332.365.003В

Н. В. Трофименко

к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЗЕМЛЕВЛАСНИКАМИ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧАМИ

Висвітлено питання підвищення ефективності використання земельного фонду землевласниками й землекористувачами України та обґрунтовано напрями їх оптимізації. Проведено аналіз використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами та господарств населення залежно від якості ґрунтів. Виявлено, що сільськогосподарські підприємства й господарства населення мають істотні відмінності щодо забезпечення земельними ресурсами, які необхідно враховувати під час їх оцінювання та визначення перспектив подальшого використання. Встановлено, що вихід валової продукції з одиниці площі сільськогосподарських угідь не завжди залежить від якості ґрунтів. Представлено диференціацію сільськогосподарських підприємств та господарств населення у розрізі регіонів України у контексті ефективності використання земельних ресурсів.

***Ключові слова:** ефективність використання, землевласники, землекористувачі, ефективність, земельний фонд, сільське господарство, сільськогосподарські підприємства, раціональне використання земель, особисті селянські господарства.*

Постановка проблеми

Загально відомо, що земельний фонд будь-якої держави складає основу її існування і розвитку. Не є винятком і Україна, яка у своїй власності має потужний земельно-ресурсний потенціал, що безумовно, потребує належного раціонального та ефективного використання.

Починаючи з 1992 року, після набуття незалежності Україною, в державі розпочалася масштабна земельна реформа, яка має як позитивні результати, так і

певні негативні наслідки. У першу чергу, йдеться про негативні тенденції, пов'язані з порушенням раніше прийнятих устоїв щодо використання земель, а саме про планове господарювання, яке мало місце до 1991 року. Останнім часом в Україні відбулися не лише істотні структурні зміни у земельному фонді, а також докорінні зміни форм власності на землю, засобів виробництва продукції та технологій виробництва.

У зв'язку з вищезазначеним, вважаємо достатньо актуальним вивчення питань оптимізації функціонування сільськогосподарських підприємств у контексті оцінки ефективності використання наявного в них земельно-ресурсного потенціалу та забезпечення раціонального використання земель і їх охорони. Зважаючи на значне збільшення власників землі та користувачів, локальним впровадженням високих аграрних технологій виробництва як у рослинництві, так і тваринництві, важливим завданням нині слід вважати виявлення найбільш ефективних форм господарювання й ефективності використання земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемами вдосконалення розвитку аграрних підприємств в Україні різних форм господарювання займалися відомі вчені: В. Г. Андрійчук, П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин, А. М. Третяк, М. М. Федоров, О. М. Онищенко, В.Я. Месель-Веселяк та ін. [1; 3; 4; 5; 6; 9; 10]. У працях названих дослідників значна увага приділена проблемам ефективної діяльності аграрних підприємств у контексті трансформації відносин форм власності на землю та способів господарювання в аграрній сфері. Зважаючи на загострення проблем продовольчого забезпечення у багатьох країнах світу, означені напрями наукових досліджень набувають особливого значення.

Мета, завдання та методи досліджень

Метою статті є оцінка результатів діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні та виявлення резервів підвищення використання земельного фонду.

Зважаючи на вищезазначене, в даній роботі ставилися такі завдання:

- оцінити стан використання земельного фонду аграрними підприємствами України та виявити найбільш ефективні форми господарювання;
- оцінити, наскільки раціонально використовується наявний земельно-ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств й особистих селянських господарств, та виявити шляхи підвищення ефективності його використання.

Об'єктом дослідження є процес діяльності сільськогосподарських підприємств та господарств населення у сучасних умовах за регіонами

України. У ході досліджень використано такі економічні методи: економіко-статистичний – для аналізу сучасного стану використання земельних ресурсів землевласниками та землекористувачами; порівняльний – для виявлення закономірностей розвитку та результатів діяльності аграрних підприємств протягом досліджуваного періоду; геонформаційний – для представлення та просторового аналізу результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Результати досліджень

Періодом дослідження обрано 2002–2014 рр. у зв'язку з тим, що 2002 р. можна умовно вважати періодом закінчення активного етапу земельно-майнової реформи, коли відбулося розпаювання земель та майна КСП. У 2001 р. набув чинності новий Земельний Кодекс України, який враховував сучасні тенденції розвитку земельних відносин, у тому числі і в агропромисловому комплексі. Як відомо, колективні сільськогосподарські підприємства були реформовані, а на їх базі створені нові суб'єкти господарювання. Отримавши у власність землю та майно, перед працівниками колишніх колективних підприємств постав вибір: самостійне господарювання на основі утворення селянських (фермерських) господарств або робота у реорганізованих підприємствах з однією з поширених форм господарювання: акціонерне товариство, виробничий кооператив та ін. У результаті, на початок досліджуваного періоду в Україні утворилася велика кількість підприємств різної форми власності та господарювання (табл. 1).

Таблиця 1. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання

Підприємства	2002 р.	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2014 р.	структура, %	2014 р. до 2002 р., %
Всього	61178	57 877	57152	56493	52543	100	85,9
Господарські товариства	9 337	7 900	7819	7769	7750	14,8	83,0
Приватні підприємства	4116	4123	4 333	4243	3772	7,2	91,6
Виробничі кооперативи	2111	1521	1001	952	674	1,3	31,9
Фермерські господарства	43042	42 447	42 101	41726	39428	75	91,6
Державні підприємства	570	386	345	322	228	0,4	40,0
Підприємства інших форм господарювання	2 002	1500	1553	1481	691	1,3	34,5

Джерело: побудовано за даними [8].

За досліджувальний період спостерігається зменшення кількості підприємств за організаційно-правовими формами господарювання (див. табл. 1). Слід

зазначити, що у конкурентних умовах відбувся процес ринкової санації форм господарювання в аграрній сфері. Зважаючи на наведені у таблиці дані, можна стверджувати, що приватні підприємства та фермерські господарства є найбільш стійкими формами господарювання в державі. Таких підприємств в Україні у 2014 р. налічувалося 83,2 %. Порівняно з 2002 р. їх кількість зменшилася лише на 8,4 %, за той же період кількість кооперативів зменшилася у 3,1 раза, а державних підприємств – у 2,5 раза.

Достатньо інформативним є показник розподілу сільськогосподарських земель за формами власності та видами організаційно-правових форм господарювання. Загальна площа сільськогосподарських угідь України на початок 2014 р. становила 41,5 млн га, з яких 32,5 млн га – площа ріллі. У власності та користуванні сільськогосподарських підприємств знаходилося 49,5 % загальної площі сільськогосподарських угідь, у громадян – 38,2 %. У 2014 р. сільськогосподарськими підприємствами використовувалося 20,5 млн га сільськогосподарських угідь, переважна більшість з яких (11,9 млн га) зосереджено в господарських товариствах, 15,5 % – приватних підприємствах, 2,6 % – кооперативах, 21,5 % – фермерських господарствах, по 2,6 % – у державних підприємствах та підприємствах інших організаційних форм.

Однією з найбільш стабільних форм господарювання, які ґрунтуються на приватній формі власності, але функціонують без створення юридичної особи, були і залишаються особисті селянські господарства (табл. 2).

Таблиця 2. Кількість та розмір особистих селянських господарств в Україні (станом на кінець року)

Показники	Роки						2014 р. до 2005 р., +,-
	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	
Кількість господарств, тис. од.	4915,3	4612,1	4540,4	4301,8	4241,6	4136,8	-778,5
Площа земельних ділянок, тис. га	6760,1	6560,5	6655,4	6501,0	6445,8	6296,5	-463,6
у т. ч. для ведення особистого селянського господарства, тис. га;	3060,4	2879,1	2841,8	2717,1	2692,0	2604,5	-455,9
для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, тис. га	2796,2	2740,3	2841,8	2884,1	2858,0	2820,2	24
У розрахунку на одне господарство							
Площа земельних ділянок, га	1,38	1,42	1,47	1,51	1,52	1,52	0,14
у т. ч. для ведення особистого селянського господарства;	0,62	0,62	0,63	0,63	0,63	0,63	0,01
для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	0,57	0,59	0,63	0,67	0,67	0,68	0,11

Джерело: побудовано за даними [8].

За період з 2005 по 2014 рр. кількість особистих селянських господарств зменшилася на 778,5 тис. У розрахунку на одне господарство припадає 1,52 га земельних ділянок. Це свідчить про те, що абсолютна їх більшість є дрібними, а за типом ведення – натуральними домогосподарствами. Але слід відмітити, що останнім часом спостерігається тенденція незначного їх укрупнення за рахунок перерозподілу земельного фонду, який звільнився від інших власників та землекористувачів.

Економічна значимість кожного типу підприємств визначається не лише кількістю господарств, але й обсягом і питомою вагою у виробництві продукції. Дані щодо ефективності функціонування різних форм сільськогосподарських підприємств та господарств населення представлені на рис. 1.

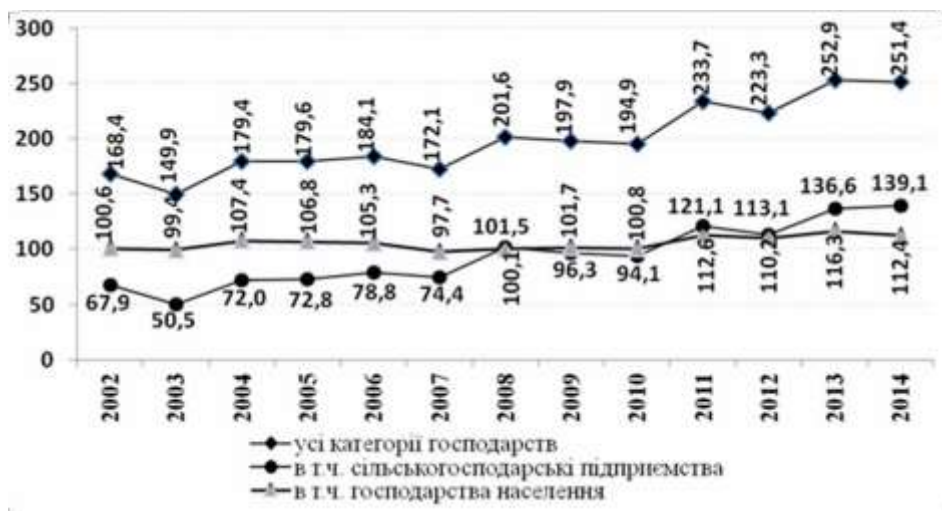

Рис. 1. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні
(у порівняльних цінах 2010 р.), млрд грн

Джерело: побудовано за даними [2; 7].

Зазначимо, що, починаючи з 2003 р., спостерігається поступове нарощування виробництва валової продукції у всіх категоріях господарств. За період з 2002 до 2010 рр. господарства населення хоч і займали лідируючу позицію у виробництві валової продукції, але не нарощували її обсяги. А зважаючи на те, що кількість особистих селянських господарств за даний період зменшилася, то можна констатувати, що в ринкових умовах залишилися ті, що ефективно працюють і раціонально використовують свій ресурсний потенціал. Сільськогосподарські підприємства поступово підвищували темпи росту виробництва валової продукції, і вже у 2008 р. вийшли на лідируючу позицію (див. рис. 1). Сільськогосподарськими підприємствами у 2014 р. було вироблено 55,3 %

валової продукції, що свідчить про їх пріоритетну роль у забезпеченні України продуктами харчування та сировиною для переробної промисловості.

Про ефективність використання земельного фонду землевласниками та землекористувачами свідчать обсяги вартості виробництва валової продукції у розрахунок на 100 га сільськогосподарських угідь (рис. 2).

Рис. 2. Ефективність використання земельного фонду, 2014 р.

Джерело: побудовано за даними [2; 7].

У результаті групування регіонів України за середнім показником бонітування ґрунтів встановлено, що вихід валової продукції з одиниці площі сільськогосподарських угідь не завжди знаходиться у прямій залежності від величини якісної оцінки земель. Результати діяльності підприємств та господарств населення визначають багато чинників, які характеризуються різним ступенем впливу на ефективність використання наявних земельних ресурсів:

приналежність площ сільськогосподарських угідь до існуючих аграрних корпорацій та холдингів з високим рівнем інтенсивності використання ґрунтово-ресурсного потенціалу; забезпеченість регіону придатними до використання угіддями у розрахунку до загальної площі земельного фонду; обсяги інвестування у розвиток аграрної сфери, які залежать від політичної стабільності регіонів в Україні; історична обумовленість та схильність населення регіонів до ведення сільськогосподарського виробництва; неоднакова демографічна ситуація в окремих частинах держави; традиційний історично сформований уклад господарювання населення тощо.

Так, найбільш ефективно використання сільськогосподарськими підприємствами земельного фонду спостерігається у Львівській, Івано-Франківській та Київській областях при відносно низькому та середньому ґрунтових потенціалах. За наявності підвищеного та високого ґрунтового потенціалу сільськогосподарські підприємства Донецької, Одеської, Кіровоградської та Дніпропетровської областей мають відносно низькі показники ефективності використання земельного фонду. Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь у підприємствах даних регіонів коливається від 454,1 до 590,0 тис. грн.

Найбільш раціонально використовують наявний ґрунтово-ресурсний потенціал селянські господарства Вінницької, Закарпатської та Івано-Франківської областей, в яких виробництво валової продукції, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, становить, відповідно, 1324,0, 1122,8 та 1048,7 тис. грн при наявному середньому ґрунтовому потенціалі. Господарства населення Луганської, Миколаївської та Одеської областей, за умов середнього та підвищеного ґрунтового потенціалу, використовують його недостатньо ефективно.

У зв'язку з вищезазначеним, з метою підвищення ефективності використання наявного ресурсного потенціалу аграрними підприємствами України, вважаємо за доцільне впровадження таких першочергових заходів:

- суворого контролю за дотриманням всіма суб'єктами господарювання під час виробництва сільськогосподарської продукції вимог щодо раціонального використання земель;
- дієвої системи відповідальності землевласників й землекористувачів у вигляді стимулювання й покарання, залежно від результатів діяльності;
- зобов'язання усіх землевласників та землекористувачів, які мають у наявності 50,0 га і більше земельних угідь, розробити проекти землеустрою щодо впорядкування їх територій.

Висновки та перспективи подальших досліджень

У результаті проведених досліджень встановлено, що сільськогосподарські підприємства та господарства населення мають суттєві відмінності щодо

забезпеченості земельними ресурсами, які необхідно враховувати під час проведення порівняльної оцінки їх використання. Якісна неоднорідність наявного ґрунтового-ресурсного потенціалу та ефективність його використання аграрними підприємствами визначають резерви зі збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Виявлено, що якість земельних ресурсів аграрних підприємств та господарств населення не завжди є визначальним чинником ефективності їх використання. Встановлено, що сільськогосподарські підприємства й господарства населення Івано-Франківської області найбільш раціонально використовують наявні земельні ресурси, у той же час, підприємства та господарства Луганської, Миколаївської, Одеської областей найменш ефективно використовують земельні ресурси, які знаходяться в їхньому користуванні.

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо найбільш дієвим і своєчасним першочерговим заходом щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів землевласниками та землекористувачами в аграрній сфері впровадити систему суворого контролю й стимулювання використання земельного фонду одночасно з розробкою й дотриманням проектів землеустрою щодо впорядкування території підприємств площею понад 50 га.

Зважаючи на вищезазначене, перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення питання дотримання землевласниками та землекористувачами умов раціонального використання земельних ресурсів у частині дотримання ними рекомендованих норм структури угідь й гранично допустимих норм посівів сільськогосподарських культур.

Література

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В. Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Валова продукція сільського господарства України за 2014 рік. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. – 2014. – 25 с.
3. Гуторов О. І. Земельно-ресурсний потенціал та проблеми його раціонального використання / О. І. Гуторов. – Х. : Харк. нац. аграр. ун-т, 2002. – 70 с.
4. Добряк Д. С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві: монографія / Д. С. Добряк, А. Г. Тихонов, Н. В. Гребенюк. – К.: Урожай, 2004. – 134 с.
5. Ковальчук Т. Проблема ефективного землекористування в Україні / Т. Ковальчук, О. Розинка // Банківська справа. – 2006. – № 1. – С. 6–16.
6. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34–41.
7. Сільське господарство України. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України – 2014. – 375 с.

-
8. Статистичний щорічник України за 2014 рік. – К.: Держкомстат України, 2014. – 552 с.
9. Третяк А. М. Зміна пріоритетів земельної реформи у зв'язку з удосконаленням економічних відносин власності на землю / А. М. Третяк // Вісник аграрної науки. – 2008. – № 2. – С. 5–9.
10. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доп.) / М. М. Федоров // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: зб. матер. Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчен. економістів-аграрників, К., 26–27 лют. 2009 р. / [Редкол.: П.Т. Саблук та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 5–24.
-